

Inhoud

1	Mata Hari op de divan: een inleidend interview	11
2	It Heitelân. Het Friese begin	18
3	De onderwijshervormer en de Atjeh-veteraan	25
4	Mein Liebchen, wat een ellende	35
5	Een vrouw die diepe liefde kon doen wassen (Speenhoff)	49
6	Bajadère in het Mooie Tijdperk	57
7	De wondere en welluidende naam Mata Hari	70
8	De lange impasse	88
9	Zwarte Venus in de Scala	101
10	Het begin van een lange, slapeloze nacht	119
11	Spionne in dienst van de mammon	139
12	Virtuoos van het sarcasme	173
13	Het proces	190
14	Op het schavot van Vincennes: haar laatste optreden	202
15	De legende: van striptease tot standbeeld	213
	Nawoord	231
	Noten	239
	Register	247

Mata Hari op de divan: een inleidend interview

Eén keer in haar leven heeft Mata Hari zich werkelijk blootgegeven. Heeft zij haar fantasie niet de vrije loop laten gaan. Vertelde zij niet over India, waar ze opgegroeid zou zijn, maar over Friesland, waar ze geboren is. Dagdroomde zij niet van Hindoestaanse tempels waar priesters haar de heilige dansen leerden, maar sprak zij over het mislukte huwelijk met MacLeod en de ellendige jaren in Nederlands-Indië. Eén keer maakte zij van haar vader geen baron of kolonel of brahmapriester, maar beschreef zij het karakter van de mislukte hoeden- en pettenverkoper die Adam Zelle was. Eén keer heeft zij tegenover een journalist geen idiote verzinsels uitgekraamd maar heeft zij een eerlijk verhaal opgebiecht over Margaretha Geertruida Zelle, het Leeuwardense meisje dat onder de artiestennaam Mata Hari aan het begin van de twintigste eeuw Parijs veroverde met Hindoestaanse dansen. En Parijs betekende toen: bijkans de hele wereld.

‘Zo, zo, dus zelfs Hollandse journalisten komen mij interviewen.’¹

Ze kan het even niet nalaten te smalen: zelfs Hollandse journalisten... Met haar geboorteland leeft ze langzamerhand op gespannen voet. Steeds sterker is zij het als de bakermat van verstar- ring en bekrompenheid gaan zien. Een land dat in alle opzichten achterloopt maar waarnaar ze toch heimelijk terugverlangt, al is het maar om te laten zien wie zij geworden is.

Na haar eerste grote successen kwamen in 1905 journalisten

uit alle werelddelen op haar af. In Oostenrijkse, Engelse, Belgische, Russische, Roemeense, ja zelfs Argentijnse kranten en tijdschriften verschenen artikelen over haar. Nu, in 1907, nadat zij ovaties geoogst heeft in Parijs, Monte Carlo, Madrid en Wenen, nu pas komt een Nederlandse journalist haar interviewen.

Zoals gewoonlijk overdrijft Mata Hari. Ze kan moeilijk vergeten zijn dat een jaar eerder de Weense correspondent van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* een groot artikel over haar heeft geschreven. Of is dat verhaal aan haar aandacht ontsnapt? Het vraaggesprek dat ze in 1905 aan de Parijse correspondent van het *Nieuws van den Dag* afstond, moet zij zich in ieder geval nog herinneren. Het was zo in de smaak gevallen in Nederland dat kort daarop de correspondent van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* voor haar deur stond.

De Nederlandse pers was misschien niet grootschalig uitgerukt om haar triomfen te vieren maar liep ook weer niet vreselijk achter de feiten aan. Mata Hari meende echter dat de Hollanders wel wat meer belangstelling hadden mogen tonen voor de stormachtige successen van een landgenote in den vreemde.

Of sniert ze om een andere reden? Gelooft ze maar half dat de man die tegenover haar zit journalist is? Ze heeft inmiddels behoorlijk wat ervaring met verslaggevers opgedaan en voelt snel aan of de belangstelling professioneel is of uit een ander belang voortkomt.

‘Ik wil u graag even te woord staan,’ zegt zij tot de bezoeker, ‘maar ik heb weinig tijd.’

Als hij werkelijk een perskaart op zak heeft, kent hij dit soort uitvluchten. Theatersterren die over zichzelf beginnen te praten kunnen drie dagen vullen. Maar ze hebben wel een zetje nodig.

‘Het diner wacht op mij,’ legt Mata Hari uit. ‘Ik eet altijd vroeg. Drie of vier uur voor ik dans gebruik ik niets. ’s Avonds soupeer ik echter voor twee.’

De journalist bekijkt haar eens voorzichtig. Die eetlust is de danseres niet aan te zien. Ze is slank, ook in de taille en de heupen, ze is gespierd, ze is... onmiskenbaar mooi. De enthousiaste beschrijvingen over haar schoonheid, haar indringende ogen,

haar volle lippen, haar goedgevormde armen en benen heeft hij altijd met een korreltje zout genomen. Nu hij bij haar op de sofa zit, moet hij toegeven dat zijn collega's niet overdreven hebben.

'U geeft mij mijn congé maar wanneer u dat wenst,' zegt hij beleefdheidshalve. Terwijl zij een nietszeggend antwoord geeft, krast hij in zijn blocnote 'brutale ogen' en 'charmant'. Deze woorden dekken zijn gevoelens maar half. Hij vindt haar ogen zeer innemend. Charmant is ook een karige benaming voor de hartelijkheid en de opgewektheid die Mata Hari tentoonspreidt. Toch blijft hij zich gereserveerd opstellen. Misschien wil hij zich niet direct laten inpalmen door een vrouw die hij in zijn gedachten heeft afgeschilderd als een leeghoofd, een kortstondig succesnummer, een courtesane, een slet.

'Ja, wat wenst u eigenlijk te weten?' vraagt Mata Hari, die het interview wil laten beginnen.

'Iets eigenaardigs,' bekennt hij.

'Dat is interessant. In de regel vragen de mensen naar de bekende weg en dat is vervelend.'

De verslaggever kijkt verwonderd op. Deze opmerking zal wel voor zijn vakbroeders bedoeld zijn. Originaliteit schijnt zij op prijs te stellen.

Mata Hari neemt een sigaret uit het kokertje dat voor haar op het kleine tafeltje ligt. 'Het hindert toch niet als ik rook?' vraagt zij. Het kokertje werpt zij naar de bezoeker. 'Please.'

Terwijl hij een sigaret pakt, bedenkt de journalist dat zij werkelijk een uitdagende vrouw is. De manier waarop zij dat *please* zegt, zo langgerekt, zo sexy.²

'En mag ik nu weten...'

De verslaggever pakt zijn schoudertas en haalt er een boek uit. Op de kaft staat: 'Adam Zelle Czn., *Mata Hari, de levensgeschiedenis mijner dochter en mijne grieven tegen haar vroegere echtgenoot.*'

Mata Hari mocht dan een beroemde danseres zijn, Parijs mocht haar dan toejuichen, het succes van zijn dochter had Adam Zelle tot nu toe alleen maar windeieren gelegd. Mata Hari ontving

voor één avond dansen duizend franken. Als vertegenwoordiger verdiende Zelle een dergelijk bedrag in een jaar nog niet. Hij vond dat hierin verandering moest komen. De trotse vader schreef een boek, in de hoop dat het een kassucces zou worden.

In plaats van een paar aardige verhalen over Margaretha's jeugd te vertellen, kwakte Zelle al zijn rancuneuze gevoelens op papier. En dat waren er nogal wat. Met name Margaretha's voormalige echtgenoot, Rudolph MacLeod, moest het in de *Levensgeschiedenis* ontgelden. Op bepaalde pagina's ging de oude Zelle grof tekeer tegen zijn vroegere schoonzoon.

De eerste uitgever aan wie Zelle het manuscript aanbood, G.H. Priem in Amsterdam, zag bij lezing een proces wegens laster in het verschiep liggen. Priem, tevens dichter en schrijver, was al eens failliet gegaan, wat hem voorzichtig had gemaakt, tot op het angstige af. Hij weigerde het boek uit te geven. De tweede uitgever, C.L.G. Veldt in Amsterdam, bleek minder bezorgd voor justitiële maatregelen. Hij bracht het boek op de markt.

Toen een proces uitbleef, begon Priem zich te ergeren aan zijn eigen schroomvalligheid. Mata Hari oogstte in Parijs dermate veel succes dat de vonk naar Nederland kon overslaan. Als een journalist het boek van Zelle zou opmerken, kon dat de aanleiding vormen voor een artikel over Mata Hari. En omdat de ene journalist de andere naschrijft, zou dat een hele reeks artikelen kunnen opleveren. Zelle's boek zou na zoveel publiciteit een geheide bestseller worden.

Priem zon op een manier om dit te voorkomen. Hij ging met MacLeod in Velp praten. En hij reisde naar Parijs voor een interview met Mata Hari. Beide gesprekken bewezen dat Adam Zelle in zijn boek maar raak had gefantaseerd en dat er weinig van de feiten klopte.

Het bewijsmateriaal (c.q. de gesprekken) publiceerde Priem in een brochure die de titel *De naakte waarheid omtrent Mata Hari* meekreeg. Priem veronderstelde dat geen enkele recensent het na lezing van de brochure nog in zijn hoofd zou halen om de *Levensgeschiedenis* aan te prijzen. Veldt kon daardoor naar zijn kassucces fluiten.

Priems opzet slaagde. De dagbladen schreven nauwelijks over het boek. Van de *Levensgeschiedenis* werden slechts enkele honderden exemplaren verkocht.

Uit deze weinig verheffende uitgeveroorlog kwam toch nog iets verrassends voort: het gesprek dat uitgever Priem onder het mom van journalist met Mata Hari in Parijs voerde en dat in extenso in de brochure staat afgedrukt. Priem, die een tiental romans op zijn naam had staan over schurken, bedriegers en andersoortige types aan de zelfkant van de maatschappij, moet al gauw geïntrigeerd zijn geraakt door Mata Hari. In het interview spreekt ze even openhartig als fel en hartstochtelijk over de eerste dertig jaar van haar leven. Aan het vraaggesprek zou later nauwelijks nog aandacht worden besteed en het zou als fictief worden afgedaan.

‘Zou u denken dat mijn vader er geld aan verdient?’ vraagt Mata Hari naar aanleiding van het boek.

‘Ik geloof van wel,’ zegt Priem schijnheilig.

‘Nu, dat is de *Hauptsache*. Wat kan het mij schelen wat ze in Holland van mij zeggen. Ik ben blij dat ik dat land verlaten heb. Ik hoop er nooit meer terug te keren.’

‘Maar waarom vraagt u of uw vader er geld aan verdient?’

‘Wel, omdat het hem daar natuurlijk om begonnen is.’

‘En uw vader zegt dat hij het boek geschreven heeft om de eer van zijn dochter.’

‘Om de eer?’ Mata Hari schatert het uit. Woorden als eer en deugd werken sterk op haar lachspieren. ‘Om de eer...’

Ze bedaart. Ze kijkt even voor zich uit. Haar gezicht staat nu ernstig.

‘Mijn vader is altijd lastig geweest. Er zijn van die naturen die er steeds op bedacht zijn hun eigen zin door te drijven. Hun eigen haan koning te doen kraaien. Ik kan niet ontkennen dat ik – vroeger meer dan nu – die zucht ook in mij voelde. Mijn vader ligt steeds met de hele wereld overhoop. Aan de ene kant is hij te goed. Aan de andere te kwaad. Hij weet het midden niet te houden. In zijn woede lijkt hij wel een stier die blindelings op alles

los vliegt. En hij kan nergens woedender om worden dan wanneer men hem in zijn gevoel van eigenwaarde aantast. Hij lijdt aan zelfoverschatting. De grote haat tegen mijn gewezen man, MacLeod, vloeit dan ook voort uit het feit dat deze hem links liet liggen. Dat neemt niet weg dat ik mijn vader dankbaar ben dat hij steeds gereed stond hemel en aarde te bewegen als ik een noodkreet slaakte. Of het motief voor zijn activiteiten nu zijn liefde voor mij of zijn eigen ijdelheid was, laat ik in het midden. Wij moeten niet te diep in de aard der dingen willen doordringen. Dan stuiten wij toch meestal op een zeer verdachte ondergrond.'

Het mislukte huwelijk, de dood van haar zoon, de armoedige jaren voor het succes hebben haar cynisch gemaakt. Maar ook wijs.

'Ik praat als een oude vrouw, vindt u niet?'

'Volstrekt niet.'

'De verstandskies is zo half en half doorgebroken. Ik was vroeger heel anders. Het leven maakt oud.'

Mata Hari was toen eenendertig jaar. Een jonge vrouw nog, maar ze had intens geleefd. Toen ze tien jaar later voor het vuurpeloton stond, was al haar schoonheid vergaan en was ze een versleten vrouw met grijs haar, een al enigszins krommende rug en een dodelijk vermoeide blik in de ogen.

Een belletje rinkelt. De danseres moet aan tafel. 'U kunt morgen rustig terugkomen,' zegt zij tegen de journalist.

Hij zou uiteindelijk drie lange gesprekken met haar voeren.

In zijn hotelkamer leest 'verslaggever' Priem zijn aantekeningen nog eens na. Hij pakt een potlood, een stuk papier, en schrijft: 'Ze praatte zo rustig, zo prettig, dat ik tot de idee kwam dat haar hersens in de volmaakte toestand waren en zij zelfs een ietwat filosofische aanleg bezat. Ze had blijkbaar over haar leven in verband met de wereld om dit leven veel nagedacht en ze had een eerlijkheid en een openhartigheid, welke men meer bij dergelijke naturen aantreft, doch die hier gedragen werd door een grote mate van verstandig inzicht, wat er een veel hogere waar-

de aan gaf en ze verre plaatste boven de zo vaak bij dat soort vrouwen voorkomende eerlijkheid en openhartigheid uit blote nonchalance.’

Erg mooi schrijft hij niet, erg helder evenmin. Mata Hari heeft hem kennelijk in de war gebracht. Ze heeft een bepaalde aantrekkingskracht, die hij moeilijk onder woorden kan brengen.

Priem zou niet de enige zijn die in de ban van deze vrouw raakte. Tientallen mannen en vrouwen zouden hem volgen. Zelfs haar grootste vijanden, de mensen die haar schaduwden, die haar arresteerden, die haar verhoorden, die haar tot in het diepst van hun ziel haatten, die haar veroordeelden, executeerden, hebben haar nooit kunnen vergeten, hebben over haar moeten praten, schrijven, fantaseren. Nog weer later ondergingen journalisten en historici hetzelfde. Wie iets over Mata Hari gehoord had, wilde alles over haar weten. Zo verging het ook mij.

Hoe dat komt? Haar onstuimig leven blijft een film die nooit verouderd. Omdat die zo prachtig de belle époque symboliseert, de eerste veertien jaren van de twintigste eeuw, waarin de molens van de waanzin, het genot en het exotisme met heftige slagen begonnen te draaien, tot de wieken vonken schoten, in brand vlogen en afbraken in een fatale oorlog. Een oorlog waar zij eerst niet van wilde weten maar waarvan zij een van de slachtoffers werd en een van de illustere gezichten.

It Heitelân Het Friese begin

Zij kwam uit Friesland. Uit Leeuwarden. Met zevenentwintigduizend inwoners een provinciestad die te klein was om opwindend te zijn en te groot om er echt verveeld te raken. Een karakteristieke stad, voornaam, met een Princessehof, een Stadhouders Hof en een Grote of Jacobijnerkerk waarin de stofelijke resten van de Friese Nassau's rusten. Maar voor iemand met hemelbestormende aspiraties bleef het toch: een dorp.

Haar vader dreef een hoeden- en pettenwinkel aan de Kelders, een winkelstraat langs een gracht in het centrum van de stad. De zaak, die hij van zijn vader had overgenomen, liep goed; geen man of jongen ging in die tijd de straat op zonder hoed of pet. Op drieëndertigjarige leeftijd, in 1873, kon Adam Zelle een vrouw van stand trouwen: Antje van der Meulen, de dochter van een apotheker uit Franeker.

Op 7 augustus 1876 werd het eerste kind geboren, Margaretha Geertruida. Drie jongens zouden volgen: Johannes Hendrikus (geboren op 26 september 1878) en de tweeling Arie Anne en Cornelis Coenraad (geboren op 9 augustus 1881).

Margaretha leek in menig aspect op haar vader. Adam Zelle was een hooghartig man. Altijd op zoek naar meer aanzien, naar meer invloed. Omdat rijkdom aanzien geeft: altijd op jacht naar meer geld. In de jaren zeventig sloeg hij aan het speculeren. Hij wedde op het goede paard: zijn aandelen in de 'olies' brachten hun geld dik op. Zelle verdiende al vlug meer dan 3500 gulden per jaar, een voor die tijd aanzienlijk bedrag. In 1883 kocht hij een zestiende-eeuwse patriciërswooning op de hoek van de Grote

Kerkstraat en de Beyerstraat. Twee inwonende kindermeisjes en een dienstbode stonden het gezin Zelle hier ten dienste.

Het huis werd in de negentiende eeuw ten onrechte voor het Cammingha State versleten. Deze historische bijzonderheid sprak Zelle bijzonder aan. In zijn *Levensgeschiedenis* laat hij Margaretha optekenen: 'Uit mijn jeugd heb ik niets anders dan aangename herinneringen. Het oude kasteel Cammingha State, op een heuvel gebouwd, welke een veilig toevluchtsoord was als de Noordzee de golven het land opdreef en alles met verwoesting bedreigde, dit schone kasteel, eertijds de residentie van de Friese stadhouders, met zijn heerlijke omgeving, bood mij alles wat ik wensen kon.'³

Kasteel, stadhouders, adel, het paste allemaal in Zelle's droomwereld. Hij meende van een oud Duits adellijk geslacht af te stammen, voelde zich een aristocraat die zijn plaats in de kring van Leeuwardens notabelen dubbel en dwars verdiende. De Leeuwardense upper ten dacht daar anders over: die vond Zelle een dikdoener en duidde hem smalend aan met 'de Baron'.

Jarenlang vocht Zelle als een Don Quichot tegen windmolens. Dat maakte hem in de ogen van de Leeuwardense bevolking belachelijk. Zo imiteerde hij de notabelen door te paard uitstapjes te maken in de omgeving van de stad. Maar in plaats van op een volbloed rijpaard zat Zelle op een oude schimmel.⁴

Dat Zelle de strijd om erkenning van zijn adellijke afkomst niet opgaf kwam vooral door de valse hoop die de notabelen hem twee keer gaven. Allereerst lieten zij hem toe tot de vrijmet-selarij. En in 1873 nodigden zij hem uit deel te nemen aan de erewacht bij aankomst van koning Willem III in Leeuwarden. Zelle voelde zich de koning te rijk. Gezeten op zijn paard, het vaandel stevig in de hand, liet hij zich door Albert Martin uitschilderen. Het ronduit slechte schilderij schonk Zelle aan het Fries Museum, waar het zich nog altijd bevindt en waar het nu, dankzij dochter Gretha, een vermakelijk curiosum is. De familiewapens die de lijst sieren had Zelle op een veiling op de kop getikt.

Achteraf bleken de notabelen hem alleen vanwege zijn opval-